

Визначення ефективності педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи

Determining the Effectiveness of Pedagogical Conditions for the Formation of Multicultural Communicative Competence of Future Primary School Teachers

Тетяна Сєрих¹
Tetyana Sierykh

¹ *Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*
24 Kyievo-Moskovska Street, Hlukhiv, 41400, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.62-8](https://doi.org/10.22178/pos.62-8)

LCC Subject Category:
[LB1775-1785](#)

Received 10.05.2020
Accepted 20.05.2020
Published online 30.09.2020

Corresponding Author:
sierykh@i.ua

© 2020 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Статтю присвячено визначенню впливу виявлених педагогічних умов формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, серед яких створення полікультурно-комунікативного середовища у закладі вищої освіти; доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником; розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи, на рівні сформованості досліджуваної компетентності шляхом аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи. З цією метою нами визначено етапи педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний, контрольньо-узагальнювальний), об'єкт вимірювання та очікуваний результат. На основі виокремлених критеріїв та показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи за допомогою розробленого нами діагностичного апарату для визначення рівнів сформованості досліджуваної якості ми реалізували порівняння результатів експерименту на констатувальному і контрольньо-узагальнювальному етапах та виявили динаміку сформованості компонентів досліджуваного феномену.

Ключові слова: компетентність; полікультурна комунікативна компетентність; полікультурність; ефективність педагогічних умов.

Abstract. The article is devoted to determining the impact of the identified pedagogical conditions for the formation of multicultural communicative competence of future primary school teachers, including the creation of a multicultural and communicative environment in higher education; supplementing the content of professional training of future primary school teachers with a multicultural component; development and implementation of methods for the formation of multicultural communicative competence of future primary school teachers, at the level of formation of the studied competence by analyzing the results of research and experimental work. With this purpose, the stages of the pedagogical experiment (ascertaining, forming, control-generalizing), the object of measurement, and the expected result have been identified. Based on the selected criteria and indicators of the formation of multicultural communicative competence of future primary school teachers with the help of our developed diagnostic apparatus for determining the levels of formation of the studied quality, we compared the results of the experiment at the ascertaining and control-generalizing stages.

Keywords: competence; multicultural communicative competence; multiculturalism; efficiency of pedagogical conditions.

ВСТУП

Феномен співіснування різних культур в епоху глобалізації актуалізує питання полікультурності, яке вимагає втілення ідей культурної рівності, взаємоповаги, добросусідства культур. Останнє неможливе без ефективної комунікації в умовах полікультурного середовища. Саме комунікація забезпечує стабільність та культурну інтегрованість суспільства. Процеси глобалізації та інтеграції в усіх сферах людської життєдіяльності полікультурного світового співтовариства знайшли своє відображення в системі освіти. Соціально запитаними на сьогоднішній день стали фахівці, здатні до відповідальної, результативної професійної та суспільної діяльності, співпраці, які прагнуть до взаєморозуміння та безконфліктного співіснування з представниками різних культур. Все це зумовило актуальність проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів.

Протягом останніх десятиліть у психолого-педагогічних, методичних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, зокрема у сфері навчання іноземним мовам, міцно укорінилося поняття «компетентність», а у контексті ключових компетентностей вивчалися міжкультурна компетентність (В. Молодченко [15], О. Новікова [17]), комунікативна компетентність (Л. Бірюк [2], М. Гез [4], Д. Годлевська [5], М. Заброцький [28], Т. Костюкова, А. Морозова [10], О. Муравйова [16], Р. Петрух [19], Є. Проворова [20], О. Семенов [21], О. Смирнова [24]), міжкультурна комунікативна компетентність (Н. Калашнік [7]). Науковим підґрунтям вирішення проблеми формування полікультурної компетентності вважаємо дослідження І. Васютенкової [26] Л. Воротняк [27], О. Кондратьєвої [9], Р. Кравця [11], Л. Перетяги [18], М. Сімоненка [23], І. Харіної [8], Л. Чердиченко [3], А. Щербакової [22]. Аналіз великої кількості джерел дозволив нам зробити висновок про недостатність дослідження питання полікультурної комунікативної компетентності. Таким чином, проблема формування ПКК майбутніх учителів ПШ не була предметом спеціального педагогічного дослідження, є актуальною і малодослідженою, отже, потребує комплексного вивчення.

Теоретичне дослідження проблеми формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової

школи дозволило нам визначити теоретико-методологічні основи формування досліджуваної якості, її сутність, зміст, структуру. Нами було обґрунтовано педагогічні умови формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи: створення полікультурно-комунікативного середовища у закладі вищої освіти; доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи полікультурним складником; розроблення та впровадження методики формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Відповідно до змістового наповнення досліджуваного явища, що охоплює сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного, рефлексивного, з метою педагогічної діагностики рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи на основі запропонованої структури, розроблено критерії сформованості означеної якості та визначено їх показники. Розроблено систему оцінювання рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності, серед яких виокремлено високий, достатній, середній, низький рівні. Закономірно, що теоретичні положення, висунуті передбачення вимагають перевірки засобами педагогічного експерименту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Педагогічний експеримент щодо перевірки впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості полікультурної комунікативної компетентності (ПКК) майбутніх учителів початкової школи (ПШ) здійснювався за такими послідовними етапами: констатувальний (відбір студентів для участі у педагогічному експерименті, їх розподіл на контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) групи, аналіз однорідності КГ та ЕГ, діагностика вихідних рівнів сформованості ПКК у студентів КГ та ЕГ); формувальний (формування ПКК майбутніх учителів ПШ в ЕГ); контроль-узагальнювальний (проведення діагностики рівнів як узагальнюючого показника сформованості ПКК майбутніх учителів початкової школи ЕГ). Перш за все, ми визначилися із аспектами вимірювання – визначенням числового значення певної величини за допомогою одиниці

вимірювання [14, с. 104]. Враховуючи те, що вимірювання можливе за наявності таких елементів, як об'єкт вимірювання, вимірювальні засоби та метод вимірювання, визначимо їх стосовно нашого дослідження. Об'єктом вимірювання у нашому дослідженні є рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ. Якщо під полікультурною комунікативною компетентністю майбутніх учителів початкової школи ми розуміємо інтегральну соціально значущу особистісно-якісну характеристику особи, яка виявляється у здатності ефективно здійснювати міжкультурну комунікативну взаємодію в просторі полікультурного суспільства, успішно розв'язувати професійні завдання, враховуючи полікультурний склад суб'єктів професійної діяльності, на засадах толерантного ставлення, яка виникає на

основі динамічної комбінації взаємопов'язаних полікультурних знань, умінь, практичних навичок, комунікативного досвіду, способів мислення, інтересів, потреб, мотивів, морально-етичних цінностей, соціальних норм та правил поведінки особистості майбутніх учителів початкової школи і є результатом навчання на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, то результатом формування ПКК майбутнього вчителя початкової школи є позитивна динаміка рівнів сформованості компонентів цього інтегративного утворення – мотиваційно-ціннісного, когнітивного, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного. Рівень сформованості кожного компонента досліджуваної якості вимірювався за відповідними критеріями та показниками (табл. 1).

Таблиця 1 – Зміст показників сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційно-ціннісний	1. Мотиваційно-ціннісний	1.1. Бажання досягнути багатство різноманіття культур світу, переконаність у позитиві полікультурності як світової цінності; потреба у збагаченні власного досвіду знаннями про культуру інших народів та вивченні іноземних мов;
		1.2. Переконаність у суспільній і духовно-моральній значущості вивчення власної та іноземних мов; прагнення розвиватися у професійно-комунікативному напрямі з урахуванням полікультурності світової спільноти;
		1.3. Переорієнтація на фундаментальні цінності світової культури в поєднанні зі збереженням національної самобутності у зв'язку з інтеграцією України до полікультурного простору; інтерес та прагнення до конструктивної взаємодії з представниками інших культур; бажання попередити та подолати міжкультурні протиріччя, які можуть виникнути в умовах полікультурного оточення;
		1.4. Прагнення уникати негативні стереотипи у сприйнятті інших культур, визнаючи їх самобутність, унікальність та рівнозначність з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо.
Когнітивний	2. Когнітивний	2.1. Знання неповторності та самобутності різноманіття культур у світі; знання національно-культурних особливостей і реалій власної країни та країни, з представниками якої відбувається взаємодія або можлива така взаємодія внаслідок полікультурності оточуючого середовища;
		2.2. Знання мовної системи, словникового складу української, російської та англійської мов та усвідомлення цінності цих знань для здійснення ефективної міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного простору;
		2.3. Знання основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів.

Компоненти	Критерії	Показники
Комунікативно-діяльнісний	3. Комунікативно-діяльнісний	3.1. Певний рівень практичного володіння мовою, з носієм якої відбувається спілкування; здатність до адекватної інтерпретації семіотичного та символічного кола іншомовної культури;
		3.2. Визнання самотності, унікальності та рівнозначності всіх культур з їх історією, традиціями, звичаями, мовою тощо; активна позиція щодо відстоювання ідей рівності та гідності всіх культур і прав кожного народу; відсутність негативних стереотипів у сприйнятті інших культур; діяльність щодо припинення випадків нетерпимості до культурних особливостей, проявів явищ дискримінації, ксенофобії, шовінізму тощо;
		3.3. Ствердження і збереження своєї культурної самотності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті;
		3.4. Розвинуті навички міжособистісної та міжкультурної комунікації в контексті полікультурних відносин;
		3.5. Здатність бути толерантним до оточуючих людей в умовах полікультурного простору; рівень сформованості здатності до комунікативної доброзичливості (толерантності).
Рефлексивний	4. Рефлексивний	4.1. Здатність визначати підстави, необхідність та вагомість факторів формування полікультурної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи;
		4.2. Здатність оцінювати власну позицію, активність, зацікавленість в ефективній міжособистісній комунікації в умовах полікультурного суспільства з дотриманням вимог толерантності та взаємоповаги;
		4.3. Здатність прогнозувати хід міжкультурної комунікації та можливі результати полікультурного діалогу.

Теоретичною базою організації педагогічного експерименту слугували роботи А. Киверялга [12], В. Зягвизинського [29], С. Гончаренка [6], П. Лузана, І. Сопівник, С. Виговської [14], С. Сисоєвої, Т. Кристопчук [25] та ін.

Заключним етапом експериментальної роботи став контрольно-узагальнювальний, який передбачав перевірку впливу виявлених педагогічних умов формування ПКК майбутніх учителів ПШ під час формувального експерименту. На останньому етапі експериментальної роботи ми застосовували методи математичної статистики, табличної та діаграмної інтерпретації отриманих даних, узагальнення результатів педагогічного експерименту, зіставний аналіз експериментальних даних констатувального та контрольно-узагальнювального етапів дослідно-експериментальної роботи з формування ПКК майбутніх учителів ПШ з метою «порівняння контрольних і експериментальних сукупностей за рівнем прояву залежної змінної після впливу експериментального фактора» [13, с. 64-65].

В експерименті брали участь 365 майбутніх учителів ПШ, з них 182 студенти склали ЕГ,

183 студенти – КГ. З метою виявлення динаміки у рівнях сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ, було проведено два контрольні зрізи: перший на початку експериментальної роботи на рівні констатації (на констатувальному етапі) та другий по завершенню формувального етапу експерименту (на контрольно-узагальнювальному етапі експерименту).

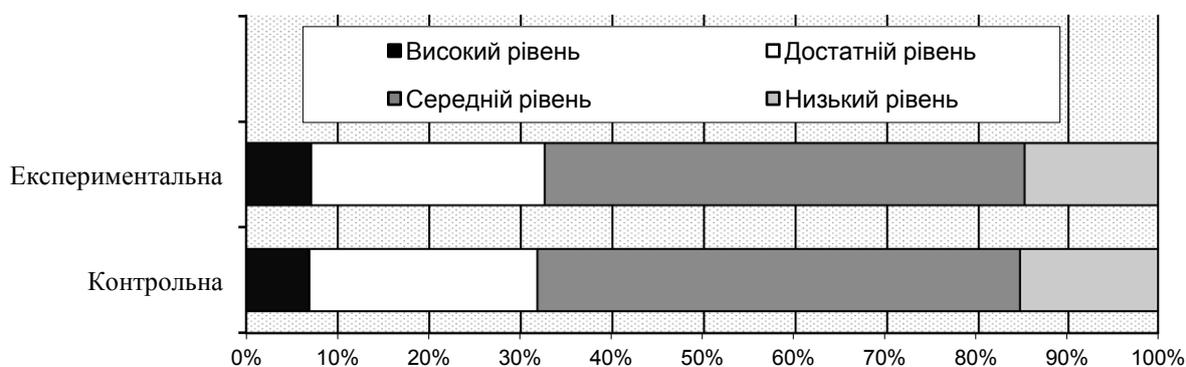
У результаті контрольного зрізу на констатувальному етапі було визначено рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ, які брали участь у констатації, разом, без поділу на КГ та ЕГ. На контрольно-узагальнювальному етапі, виділивши експериментальну та контрольну групи, ми змогли представити дані початкового контрольного зрізу для кожної групи окремо (таблиця 2).

Як видно з таблиці 2, експериментальні та контрольні групи мають незначні відмінності рівнів сформованості ПКК. Графічну інтерпретацію розподілу студентів експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості полікультурної комунікативної компетентності на початок експерименту представлено на рисунку 1.

Таблиця 2 – Рівні сформованості ПКК в ЕГ та КГ на початок експерименту, %

Рівні Групи	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Показники	Мотиваційно-ціннісний критерій							
1.1	5,5	4,4	24,7	25,1	49,5	50,3	20,3	20,2
1.2	3,3	2,7	59,9	60,1	29,7	31,1	7,1	6,0
1.3	5,5	7,7	54,4	53,6	34,6	34,4	5,5	4,4
1.4	1,1	1,1	14,8	15,3	63,2	63,9	20,9	19,7
Середнє значення	3,8	4,0	38,5	38,5	44,2	44,9	13,5	12,6
	Когнітивний критерій							
2.1	3,8	2,7	14,3	16,9	61,5	58,5	20,3	21,9
2.2	4,4	4,4	17,6	16,9	57,1	57,4	20,9	21,3
2.3	14,3	15,3	18,1	15,8	62,6	63,9	4,9	4,9
Середнє значення	7,5	7,5	16,7	16,6	60,4	59,9	15,4	16,0
	Комунікативно-діяльнісний критерій							
3.1	11,0	9,3	17,0	13,7	48,9	50,8	23,1	26,2
3.2	14,3	12,0	28,6	24,0	48,9	53,6	8,2	10,4
3.3	9,9	10,9	29,1	32,2	43,4	40,4	17,6	16,4
3.4	15,4	13,7	32,4	28,4	19,8	21,9	32,4	36,1
3.5	12,6	10,4	28,6	24,6	40,7	45,4	18,1	19,7
Середнє значення	12,6	11,3	27,1	24,6	40,3	42,4	19,9	21,7
	Рефлексивний критерій							
4.1	3,3	3,3	34,6	35,5	47,8	45,4	14,3	15,8
4.2	3,8	2,7	8,8	9,8	79,7	79,2	7,7	8,2
4.3	6,0	8,2	15,4	14,2	67,6	67,8	11,0	9,8
Середнє значення	4,4	4,7	19,6	19,9	65,0	64,1	11,0	11,3

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Примітки: Експериментальна група: високий – 7,1 %; достатній – 25,5 %, середній – 52,5 %, низький – 14,9 %.

Контрольна група: високий – 6,9 %; достатній – 24,9 %, середній – 52,8 %, низький – 15,4 %.

Рисунок 1 – Розподіл майбутніх учителів ПШ експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості ПКК на початок експерименту

Для того, аби переконатись, що ці відмінності не є статистично значущими і обрані ЕГ і КГ на початок експерименту можна вважати рівноцінними, ми скористалися формулою χ^2 -критерію (критерій Пірсона) [14, с. 253]:

$$\chi^2 = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^{v=4} \frac{(n_{1O_{2i}} - n_{2O_{1i}})^2}{O_{1i} + O_{2i}}, \quad (1)$$

де n_1 – кількість студентів ЕГ,

n_2 – кількість студентів КГ,

v – кількість рівнів сформованості полікультурної комунікативної компетентності;

O_{1i} – кількість студентів ЕГ, яким притаманний i -тий рівень ПКК,

O_{2i} – кількість студентів КГ, яким притаманний i -тий рівень ПКК.

При цьому до уваги брався критерій $\chi^2_{\text{критичне}}$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,05$ і $\alpha=0,01$, тобто при довірчій імовірності

відповідно $p=0,95$ і $p=0,99$) та вирахований за даними експерименту критерій $\chi^2_{\text{фактичне}}$.

Якщо $\chi^2_{\text{фактичне}} \leq \chi^2_{\text{критичне}}$, то нульова гіпотеза приймається. Якщо $\chi^2_{\text{фактичне}} > \chi^2_{\text{критичне}}$, то приймається альтернативна гіпотеза з відповідною довірчою імовірністю.

Результати обчислення $\chi^2_{\text{фактичне}}$ за формулою (1) на початок експерименту для експериментальної та контрольної групи представлено у таблиці 3.

Таблиця 3 – Значення $\chi^2_{\text{фактичне}}$ на початок експерименту для експериментальної та контрольної груп за всіма критеріями

Критерій	Показники	$\chi^2_{\text{фактичне}}$	$\chi^2_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,05$
Мотиваційно-ціннісний	1.1	0,25	7,82
	1.2	0,34	7,82
	1.3	0,89	7,82
	1.4	0,09	7,82
Когнітивний	2.1	0,07	7,82
	2.2	1,00	7,82
	2.3	0,03	7,82
Комунікативно-діяльнісний	3.1	0,37	7,82
	3.2	0,03	7,82
	3.3	1,37	7,82
	3.4	1,90	7,82
	3.5	0,65	7,82
Рефлексивний	4.1	1,21	7,82
	4.2	1,53	7,82
	4.3	0,62	7,82

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Таким чином, при обчисленні (таблиця 3) фактичного значення χ^2 отримали: для кожного критерію $0,03 < \chi^2_{\text{фактичне}} < 1,90$. Порівнюємо його з табличним значенням $\chi^2_{\text{критичне}}$ для $v-1=3$ ступенів свободи, яке складає 7,82 при вірогідності допустимої помилки менше 5 %, тобто $p = 0,95$. Отримуємо $\chi^2_{\text{фактичне}} < \chi^2_{\text{критичне}}$. Це свідчить про те, що частотні показники результатів діагностики КГ та ЕГ статистично не відрізняються і можуть бути використані як контрольна та експериментальна групи для подальшого експериментального дослідження.

Після завершення формувального етапу експерименту нами було використано той же діагностичний інструментарій, що і на констатувальному етапі, і проведено кінцевий контрольний зріз з метою перевірки впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ. Загалом

більш-менш повні та точні відповіді на питання анкети відкритого типу дали лише 32 (8,76 %) студентів в ЕГ та 24 (6,57 %) у КГ. Залишили без відповіді більш ніж половину питань анкети відкритого типу 65 (17,81 %) студентів в ЕГ та 70 (19,18 %) у КГ. Результати кінцевого зрізу формувального етапу для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним критерієм подано у таблиці 4.

Як видно з таблиці 4 в результаті формувального експерименту у студентів найкращі результати виявилися за показниками 1.2 та 1.3. Це проявлялося і у відповідях на окремі питання. Порівнюючи якісно проаналізовані відповіді на питання методики незакінчених речень на констатувальному та контрольному-узгальнювальному етапах, ми виявили зміну важелів пізнання особливостей культури іншої країни (показник 1.1).

Таблиця 4 - Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за мотиваційно-ціннісним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Показники	Рівні							
	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1.1	19	10,4	69	37,9	68	37,4	26	14,3
1.2	15	8,2	128	70,3	32	17,6	7	3,9
1.3	21	11,6	122	67,0	35	19,2	4	2,2
1.4	8	4,4	53	29,1	99	54,4	22	12,1
Середнє значення	15,8	8,7	93,0	51,1	58,5	32,1	14,8	8,1

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Більша половина опитаних пізнання особливостей культури іншої країни пов'язують із бажанням подорожувати і потребою знати більше про інші країни, а збагачення особистого кругозору, саморозвиток, самоосвіта тепер на другому місці.

Порівнявши відповіді на окремі питання методики «Діагностика потреб», ми виявили збільшення значимості потреби у використанні отриманої інформації стосовно особливостей іноземної країни у своїй подальшій професійній діяльності. В ЕГ ця потреба провідна для 15 (8,24 %) студентів, тоді як у КГ – приблизно для 11 (6,01 %), необхідна – для 98 (53,86 %) студентів в ЕГ та 77 (42,08 %) у КГ, важлива для 67 (36,81 %) студентів в ЕГ та 79 (43,17 %) у КГ, бажана – для 2 (1,1 %) в ЕГ та 16 (8,74 %) в КГ. Потреба у вивченні та вільному спілкуванні іноземною мовою провідною назвали 65 (35,72 %) студентів ЕГ та 57 (31,15 %) студентів КГ, необхідною – 70 (38,46 %) студентів ЕГ та 66 (36,07 %) студентів КГ, бажаною – ніхто із респондентів ЕГ та 18 (9,84 %) студентів КГ.

Щодо показника 1.2, звернемо увагу на найбільш значущих, на нашу думку, питаннях. В

ЕГ переконані у необхідності знати кілька мов 161 (88,46 %) студент, 21 (11,54 %) – не визначилися, тоді як у КГ – 131 (71,58 %) та 52 (28,42 %) студенти відповідно. Серед питань опитувальника, спрямованого на діагностику рівнів сформованості досліджуваної якості за показником 1.3, варто зосередити увагу на тому, що близько 80 % респондентів ЕГ зазначили, що вони хотіли б стати більш терплячими у стосунках з іншими, не залежно від їх національності, тоді як позитивно на це ж питання відповіли лише 60 % в КГ. На питання щодо дій «якщо я стану свідком явищ дискримінації, расизму, ксенофобії тощо», в ЕК 174 студенти із 182 дали відповідь, яка виключала байдужість, у порівнянні з подібними відповідями у 137 студентів в КГ (183 студентів). Ми вважаємо, що цьому значною мірою сприяло проведення тренінгових занять «Everybody Smiles in the Same Language». Результати кінцевого зрізу формувального етапу експерименту для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм подано у таблиці 5.

Таблиця 5 – Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за когнітивним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Показники	Рівні							
	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
2.1	16	8,8	55	30,2	80	44,0	31	17,0
2.2	15	8,2	63	34,6	74	40,7	30	16,5
2.3	34	18,7	60	33,0	82	45,0	6	3,3
Середнє значення	21,7	11,9	59,3	32,6	78,7	43,2	22,3	12,3

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Як бачимо із таблиці 5, діагностика рівнів сформованості досліджуваної якості щодо знань

основ теорії комунікації, правил культури спілкування; знання особливостей та

закономірностей полікультурної комунікації, культурної толерантності та інтолерантності; знання, що сприятимуть покращенню умінь будувати міжособистісні стосунки в полікультурному оточенні з урахуванням культурної самобутності учасників комунікації з метою уникнення конфліктів виявила найвищі результати, у порівнянні з двома попередніми показниками, та відсотковий приріст підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості за цим показником більший, ніж під час констатувального опитування. Щодо якісного аналізу діагностики показника 2.1, варто зазначити, що пізнати особливості культури інших країн виявили бажання близько 80 % респондентів ЕГ та лише 60 % респондентів КГ. На питання «як ви вважаєте, чи потрібно

вивчати не лише мову, а й культуру, звичаї, традиції, норми поведінки її носіїв» опитувальника щодо діагностики рівнів сформованості досліджуваної якості за показником 2.2, в ЕГ позитивно відповіли близько 70 % опитаних, а в КГ – менше 50 %. Серед можливих причин комунікативних невдач із представниками інших культур (показник 2.3) «незнання особливостей культури» названо в ЕГ частіше, ніж в КГ. Важливість виховання толерантності у нашому суспільстві ні у кого з опитаних не викликало сумнівів. Результати кінцевого зрізу формувального етапу експерименту для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за комунікативно-діяльним критерієм подано у таблиці 6.

Таблиця 6 – Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за комунікативно-діяльним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Показники	Рівні							
	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
3.1	23	12,6	51	28,0	86	47,3	22	12,1
3.2	31	17,0	70	38,5	75	41,2	6	3,3
3.3	32	17,6	83	45,6	52	28,6	15	8,2
3.4	35	19,3	69	37,9	47	25,8	31	17,0
3.5	27	14,8	63	34,6	76	41,8	16	8,8
Середнє значення	29,6	16,3	67,2	36,9	67,2	36,9	18,0	9,9

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Результати контрольних робіт на кінець експерименту виявили вищий рівень знань мов у студентів ЕГ, ніж в учасників КГ. Аналіз проблемних ситуацій та запропонованих шляхів їх вирішення дозволив зробити висновок про небайдужість до кепкувань над особами іншої національності в цілому і зацікавленість у наданні допомоги незалежно від національної приналежності. Траплялися відповіді і негативного змісту, але лише в КГ. На превеликий жаль, близько 80 % респондентів зазначили, що вони були свідками конфліктних ситуацій між представниками різних культур, а половина із них надали перевагу не втручатися, якщо конфлікт їх не стосується. Разом з тим, тішить той факт, що жоден респондент не підтвердив однозначно негативне ставлення до будь-яких представників інших національностей на всіх етапах експерименту. Аналіз оцінки наявних стереотипів виявив, що стереотипне мислення є невід'ємною

характеристикою багатьох студентів КГ, і з дещо меншими показниками для ЕГ.

Завдяки опитувальнику «Етнічна ідентичність», Методики Дж. Фінні та методики вимірювання етноцентризму за М. Стадніковим, нами було виявлено, що результати діагностики рівнів сформованості досліджуваної якості за показником 3.3 виявилися значно вищими в ЕГ у порівнянні з КГ, що говорить про результативність впровадження визначених нами педагогічних умов щодо підвищення рівнів сформованості досліджуваної якості щодо ствердження і збереження своєї культурної самобутності, сприяння забезпеченню поваги до неї як до однієї з багатьох унікальних світових культур в полікультурному розмаїтті. Результати кінцевого зрізу формувального етапу експерименту для перевірки рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за рефлексивним критерієм подано у таблиці 7.

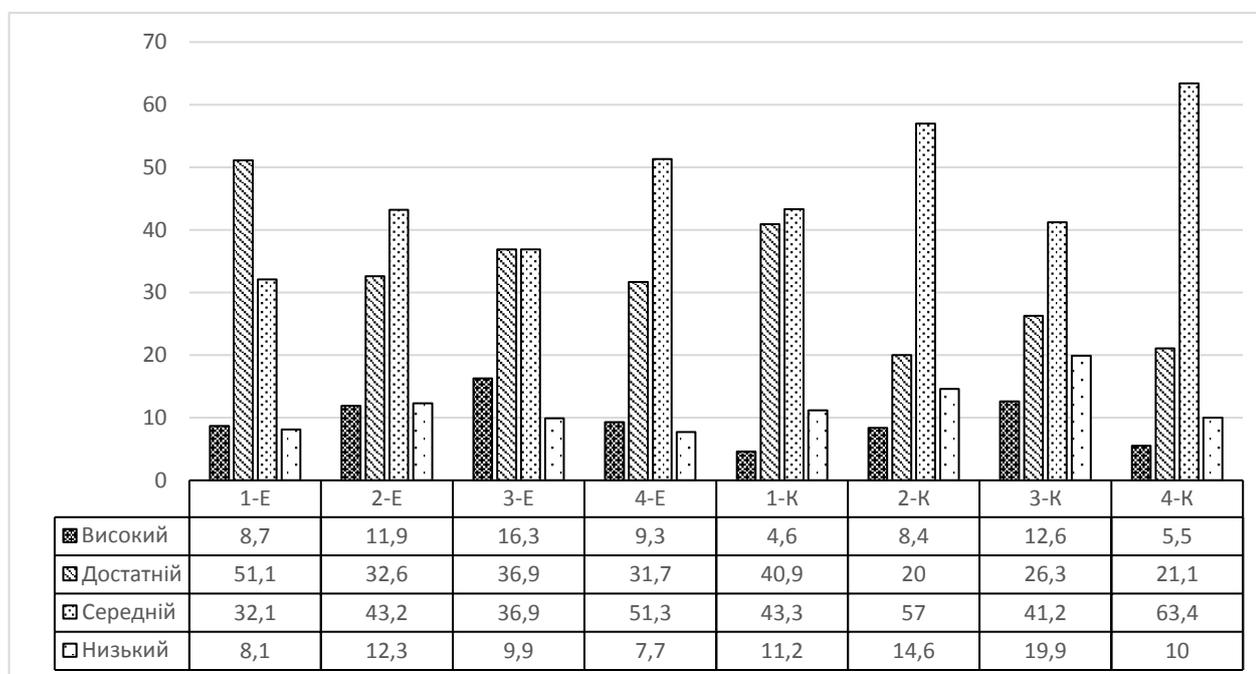
Таблиця 7 – Рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ за рефлексивним критерієм в ЕГ на кінець експерименту

Показники	Рівні							
	високий		достатній		середній		низький	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1.1	16	8,8	85	46,7	58	31,9	23	12,6
1.2	13	7,1	40	22,0	120	65,9	9	5,0
1.3	22	12,1	48	26,4	102	56,0	10	5,5
Середнє значення	17,0	9,3	57,7	31,7	93,3	51,3	14,0	7,7

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Варто зазначити, що запропоновані проблемні ситуації з метою діагностики рівнів сформованості досліджуваної якості за рефлексивним критерієм виявили значно більшу кількість більш розгорнутих відповідей із дієвими порадами саме в ЕГ у порівнянні з КГ.

Графічну інтерпретацію узагальнених результатів контрольного зрізу визначення рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ для ЕГ та КГ на кінець експерименту представлено на рисунку 2.

Примітка: Е – експериментальна група, К – контрольна група; 1 – мотиваційно- ціннісний критерій, 2 – когнітивний критерій, 3 – комунікативно-діяльнісний критерій, 4 – рефлексивний критерій

Рисунок 2 – Гістограма узагальнених результатів діагностики ПКК майбутніх учителів ПШ на кінець експерименту, %

Узагальнені результати рівнів ПКК майбутніх учителів початкової школи ЕГ на початок та кінець експерименту представлено у таблиці 8, з якої видно, що в кількісних показниках кожного з критеріїв відбулись суттєві зміни, що свідчить про ефективність педагогічних умов та методики їхньої реалізації.

Узагальнені результати рівнів ПКК майбутніх учителів початкової школи КГ на початок та кінець експерименту представлено у таблиці 9. Із таблиці 9 видно, що між показниками кожного з критеріїв відбулись несуттєві зміни: це свідчать про природні зміни у рівнях ПКК майбутніх учителів ПШ.

Таблиця 8 – Рівні ПКК респондентів ЕГ на початок та кінець експерименту (%)

Показники	Рівні							
	Початок експерименту				Кінець експерименту			
	Високий	Достатній	Середній	Низький	Високий	Достатній	Середній	Низький
Мотиваційно-ціннісний критерій								
1.1	5,5	24,7	49,5	20,3	10,4	37,9	37,4	14,3
1.2	3,3	59,9	29,7	7,1	8,2	70,3	17,6	3,9
1.3	5,5	54,4	34,6	5,5	11,6	67,0	19,2	2,2
1.4	1,1	14,8	63,2	20,9	4,4	29,1	54,4	12,1
Середнє значення	3,8	38,5	44,2	13,5	8,7	51,1	32,1	8,1
Когнітивний критерій								
2.1	3,9	14,3	61,5	20,3	8,8	30,2	44,0	17,0
2.2	4,4	17,6	57,1	20,9	8,2	34,6	40,7	16,5
2.3	14,3	18,1	62,6	5,0	18,7	33,0	45,0	3,3
Середнє значення	7,5	16,7	60,4	15,4	11,9	32,6	43,2	12,3
Комунікативно-діяльнісний критерій								
3.1	11,0	17,0	48,9	23,1	12,6	28,0	47,3	12,1
3.2	14,3	28,6	48,9	8,2	17,0	38,5	41,2	3,3
3.3	9,9	29,1	43,4	17,6	17,6	45,6	28,6	8,2
3.4	15,4	32,4	19,8	32,4	19,3	37,9	25,8	17,0
3.5	12,6	28,6	40,7	18,1	14,8	34,6	41,8	8,8
Середнє значення	12,6	27,2	40,3	19,9	16,3	36,9	36,9	9,9
Рефлексивний критерій								
4.1	3,3	34,6	47,8	14,3	8,8	46,7	31,9	12,6
4.2	3,8	8,8	79,7	7,7	7,1	22,0	65,9	5,0
4.3	6,0	15,4	67,6	11,0	12,1	26,4	56,0	5,5
Середнє значення	4,4	19,6	65,0	11,0	9,3	31,7	51,3	7,7

Таблиця 9 – Рівні ПКК респондентів КГ на початок та кінець експерименту (%)

Показники	Рівні							
	Початок експерименту				Кінець експерименту			
	Високий	Достатній	Середній	Низький	Високий	Достатній	Середній	Низький
Мотиваційно-ціннісний критерій								
1.1	4,4	25,1	50,3	20,2	5,5	26,8	49,7	18,0
1.2	2,7	60,1	31,2	6,0	3,3	61,7	30,1	4,9
1.3	7,7	53,5	34,4	4,4	8,2	56,3	31,7	3,8
1.4	1,1	15,3	63,9	19,7	1,6	18,6	61,7	18,0
Середнє значення	4,0	38,5	44,9	12,6	4,6	40,8	43,3	11,2
Когнітивний критерій								
2.1	2,7	16,9	58,5	21,9	3,8	19,7	56,3	20,2
2.2	4,4	16,9	57,4	21,3	4,9	21,9	54,1	19,1
2.3	15,3	15,9	63,9	4,9	16,4	18,6	60,7	4,4
Середнє значення	7,5	16,6	59,9	16,0	8,4	20,0	57,0	14,6
Комунікативно-діяльнісний критерій								
3.1	9,3	13,7	50,8	26,2	10,4	15,3	49,7	24,6
3.2	12,0	24,0	53,6	10,4	13,7	26,2	50,8	9,3
3.3	10,9	32,3	40,4	16,4	12,6	33,9	39,9	13,7
3.4	13,6	28,4	21,9	36,1	14,8	29,5	21,9	33,9
3.5	10,4	24,6	45,3	19,7	11,5	26,8	43,7	18,0
Середнє значення	11,3	24,6	42,4	21,7	12,6	26,3	41,2	19,9
Рефлексивний критерій								
4.1	3,3	35,5	45,4	15,8	3,8	36,6	44,8	14,8
4.2	2,7	9,9	79,2	8,2	3,3	11,5	78,1	7,1
4.3	8,2	14,2	67,8	9,8	9,3	15,3	67,2	8,2
Середнє значення	4,7	19,9	64,1	11,3	5,5	21,1	63,4	10,0

Таким чином, за результатами порівняння діагностичних даних КГ та ЕГ за всіма критеріями та показниками, аналізуючи дані таблиць 8 та 9, можемо стверджувати, що в ЕГ відбулися суттєві зрушення.

Так, у студентів ЕГ за мотиваційно-ціннісним критерієм високий рівень зріс з 3,8 % до 8,7 % (порівняно в КГ з 4,0 % до 4,6 %); достатній рівень зріс з 33,5 % до 51,1 % (порівняно в КГ з 38,5 % до 40,8 %); в той час як низький рівень зменшився з 13,5 % до 8,1 % (порівняно в КГ з 12,6 % до 11,2 %). Зменшення середнього рівня в ЕГ з 44,2 % до 32,1 % пояснюється тим, що значна частина студентів, які на початку експерименту знаходилися на середньому рівні, піднялися на достатній рівень. В той час, як в КГ середній рівень знизився з 44,9 % до 43,3 %.

За комунікативно-діяльнісним критерієм в ЕГ високий рівень зріс з 12,6 % до 16,3 % (порівняно в КГ з 11,3 % до 12,6 %); достатній рівень зріс з 27,1 % до 36,9 % (порівняно в КГ з 24,6 % до 26,3 %); низький рівень зменшився з 19,9 % до 9,9 % (порівняно в КГ з 21,7 % до 19,9 %).

За рефлексивним критерієм відбулися подібні зміни. В ЕГ високий рівень зріс з 4,4 % до 9,3 % (порівняно в КГ з 4,7 % до 5,5 %); достатній рівень зріс з 19,6 % до 31,7 % (порівняно в КГ з 19,9 % до 21,1 %); низький рівень зменшився з 11,0 % до 7,7 % (порівняно в КГ з 11,3 % до 10,0 %).

Найсуттєвіші зміни відбулися за когнітивним критерієм. В ЕГ високий рівень зріс з 7,5 % до 11,9 % (порівняно в КГ з 7,5 % до 8,4 %); достатній рівень збільшився з 16,7 % до 32,6 % (порівняно в КГ з 16,6 % до 20,0 %); низький рівень зменшився з 16,0 % до 14,6 % (порівняно в КГ з 40,5 % до 36 %); середній рівень зменшився з 60,4 % до 43,2 % (порівняно в КГ з 59,9 % до 57,0 %). Це засвідчує, що педагогічні умови і розроблена методика експерименту найефективніше вплинули на когнітивну сферу студентів.

Графічну інтерпретацію рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ на початок та кінець експерименту для ЕГ та КГ представлено на діаграмі (рисунок 3).

Рисунок 3 – Діаграма рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ в ЕГ та КГ на початок та кінець експерименту, %

Детально динаміку змін в ЕГ та КГ, які відбулись упродовж формувального експерименту, представлено у таблиці 10.

Як видно з таблиці 10, в ЕГ відбулись значні позитивні зрушення на достатньому рівні та значний спад середнього рівня при незначному спаді низького рівня за трьома критеріями, окрім комунікативно-діяльнісного. В той час як за комунікативно-діяльним

критерієм відмічається значний спад низького рівня при незначному спаді середнього та зростанні достатнього і високого. Це означає, що частина студентів ЕГ, які на початку експерименту перебували на низькому рівні, перейшли на середній, а частина відразу на достатній, що і спричинило таку динаміку. Тому можна стверджувати, що в ЕГ за всіма критеріями спостерігаються значні позитивні зрушення, чого не можна сказати про КГ.

Таблиця 10 – Динаміка рівнів сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ

Рівні	Експериментальна група				Динаміка	Контрольна група				Динаміка
	Констатувальний етап		Формувальний етап			Констатувальний етап		Формувальний етап		
	Осіб	%	Осіб	%		Осіб	%	Осіб	%	
Мотиваційно-ціннісний критерій										
Високий	7	3,8	16	8,7	+4,9	7	4	9	4,6	+0,6
Достатній	70	38,5	93	51,1	+12,6	71	38,5	75	40,9	+2,4
Середній	80	44,2	58	32,1	-12,1	82	44,9	79	43,3	-1,6
Низький	25	13,5	15	8,1	-5,4	23	12,6	20	11,2	-1,4
Когнітивний критерій										
Високий	14	7,5	22	11,9	+4,4	14	7,5	15	8,4	+0,9
Достатній	30	16,7	59	32,6	+15,9	30	16,6	37	20	+3,4
Середній	110	60,4	79	43,2	-17,2	110	59,9	104	57	-2,9
Низький	28	15,4	22	12,3	-3,1	29	16	27	14,6	-1,4
Комунікативно-діяльнісний критерій										
Високий	23	12,6	30	16,3	+3,7	21	11,3	23	12,6	+1,3
Достатній	49	27,2	67	36,9	+9,7	45	24,6	48	26,3	+1,7
Середній	74	40,3	67	36,9	-3,4	77	42,4	75	41,2	-1,2
Низький	36	19,9	18	9,9	-10	40	21,7	37	19,9	-1,8
Рефлексивний критерій										
Високий	8	4,4	17	9,3	+4,9	9	4,7	10	5,5	+0,8
Достатній	36	19,6	58	31,7	+12,1	36	19,9	39	21,1	+1,2
Середній	118	65	93	51,3	-13,7	117	64,1	116	63,4	-0,7
Низький	20	11	14	7,7	-3,3	21	11,3	18	10	-1,3

Щоб переконатися, що зміни, які відбулись в ЕГ, статистично значущі, ми скористались формулою χ^2 -критерію (формула 1). При обчисленні беремо до уваги критерій $\chi^2_{\text{критичне}}=7,82$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,05$, тобто при імовірності $p=0,95$) і $\chi^2_{\text{критичне}}=11,34$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,01$, тобто при імовірності $p=0,99$) і вирахований за даними експерименту критерій $\chi^2_{\text{фактичне}}$. Результати статистичного обчислення даних для вибірки ЕГ та КГ на кінець експерименту за формулою χ^2 -критерію представлено в таблиці 11.

Результати обчислень показують, що за всіма показниками обчислене значення $8,21 <$

$\chi^2_{\text{фактичне}} < 15,11$, отже, $\chi^2_{\text{фактичне}} > \chi^2_{\text{критичне}} = 7,82$ при вірогідності допустимої помилки менше 5 %, що засвідчує про статистично значущі зміни, які відбулися в результаті застосування експериментальної методики з імовірністю 95 %. За показниками 3.1, 3.3, 3.4 та показником 4.1 обчислене значення $11,93 < \chi^2_{\text{фактичне}} < 15,11$, отже, $\chi^2_{\text{фактичне}} > \chi^2_{\text{критичне}} = 11,34$ при вірогідності допустимої помилки менше 1 %, що засвідчує про статистично значущі зміни, які відбулися за цими показниками в результаті застосування експериментальної методики з імовірністю 99 %.

Таблиця 11 – Значення χ^2 фактичне на початок експерименту для експериментальної та контрольної груп за всіма критеріями

Критерій	Показники	χ^2 фактичне	χ^2 критичне при $\alpha=0,05$	χ^2 критичне при $\alpha=0,01$
Мотиваційно-ціннісний	1.1	10,34	7,82	11,34
	1.2	11,12	7,82	11,34
	1.3	9,11	7,82	11,34
	1.4	9,54	7,82	11,34
Когнітивний	2.1	8,21	7,82	11,34
	2.2	10,91	7,82	11,34
	2.3	10,63	7,82	11,34
Комунікативно-діяльнісний	3.1	12,08	7,82	11,34
	3.2	10,42	7,82	11,34
	3.3	15,11	7,82	11,34
	3.4	11,93	7,82	11,34
	3.5	10,54	7,82	11,34
Рефлексивний	4.1	13,76	7,82	11,34
	4.2	8,50	7,82	11,34
	4.3	10,65	7,82	11,34

Примітка: Зміст показників розкрито в таблиці 1.

Такі результати доводять позитивний вплив виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів початкової школи. За допомогою формули χ^2 -критерію (критерій Пірсона) нами доведено, що в експериментальних групах виявлено суттєву позитивну динаміку щодо впливу виявлених педагогічних умов на рівні сформованості досліджуваної якості за всіма показниками.

ВИСНОВКИ

Із метою перевірки впливу та ефективності виявлених педагогічних умов на рівні сформованості ПКК майбутніх учителів ПШ було організовано педагогічний експеримент, у якому взяли участь 365 студентів бакалаврського рівня спеціальності «Початкова освіта». Для здійснення педагогічного експерименту було сформовано дві групи: контрольна (КГ) – 183 студенти та експериментальна (ЕГ) – 182 студенти. На основі виокремлених критеріїв та показників сформованості полікультурної комунікативної компетентності майбутніх

учителів початкової школи за допомогою розробленого нами діагностичного апарату для визначення рівнів сформованості досліджуваної якості ми реалізували порівняння результатів експерименту на констатувальному і контрольно-узагальнювальному етапах та виявили динаміку сформованості компонентів досліджуваного феномену.

За умов цілеспрямованого педагогічного впливу відповідно до розробленої організаційно-педагогічної моделі шляхом створення полікультурно-комунікативного середовища у закладі вищої освіти, доповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів ПШ полікультурним складником, використання розробленої нами методики формування ПКК, майбутні вчителі початкової школи з низьким рівнем сформованості ПКК можуть «плавно переходити» на наступний рівень сформованості досліджуваної якості. Це доводить, що визначені педагогічні умови забезпечили ефективність процесу формування ПКК майбутніх учителів ПШ з імовірністю 95 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Atroshchenko, T. (2016). Sutnist i struktura polikulturnoi kompetentnosti vchytelia [The essence and structure of multicultural teacher competence]. *Pedahohichni nauky*, 2(71), 67–71 (in Ukrainian)
[Атрощенко, Т. (2016). Сутність і структура полікультурної компетентності вчителя. *Педагогічні науки*, 2(71), 67–71].

2. Biriuk, L. (2009). *Komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i tekhnologii (na materialy metodyky vykladannia rosiiskoi movy)* [Communicative competence of the future primary school teacher: theory and technology (based on the methodology of teaching the Russian language)]. Hlukhiv: RVV Hlukhivskoho NPU im. O. Dovzhenka (in Ukrainian)
[Бірюк, Л. (2009). *Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технології (на матеріалі методики викладання російської мови)*. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка].
3. Cherednychenko, L. (2012). *Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia u protsesi profesiinoi pidhotovky* [Formation of multicultural competence of the future teacher in the process of professional training] (Doctoral dissertation). Kharkiv (in Ukrainian)
[Чередниченко, Л. (2012). *Формування полікультурної компетентності майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки* (Кандидатська дисертація). Харків].
4. Gez, N. (1985). *Formirovanie kommunikativnoi kompetentsii kak obiekt zarubezhnykh metodicheskikh issledovaniy* [Formation of communicative competence as an object of foreign methodological research]. *Inostrannye iazyki v shkole, 2*, 17–25 (in Russian)
[Гез, Н. (1985). *Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований. Иностранные языки в школе, 2*, 17–25].
5. Hodlevska, D. (2007). *Formuvannia profesiinoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [Formation of professional communicative competence of future social workers] (Doctoral dissertation). Kyiv (in Ukrainian)
[Годлевська, Д. (2007). *Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників* (Кандидатська дисертація). Київ].
6. Honcharenko, S. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: methodological advice for young scientists]. Kyiv: Vinnytsia (in Ukrainian)
[Гончаренко, С. (2008). *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. Київ: Вінниця].
7. Kalashnik, N. (2014). *Struktura mizhkulturnoi komunikativnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv-maibutnikh medykyv* [The structure of intercultural communicative competence of foreign students-future physicians]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohika, 3*, 98–105 (in Ukrainian)
[Калашнік, Н. (2014). *Структура міжкультурної комунікативної компетентності іноземних студентів-майбутніх медиків*. *Наукові записки. Серія: Педагогіка, 3*, 98–105].
8. Kharina, I. (2014). *Formirovanie polikulturnoi kompetentnosti inostrannykh studentov v protsesse professionalnoi podgotovki v VUZe* [Formation of multicultural competence of foreign students in the process of professional training at a university] (Doctoral dissertation). Krasnoyarsk.
[Харина, И. (2014). *Формирование поликультурной компетентности иностранных студентов в процессе профессиональной подготовки в ВУЗе* (Кандидатская диссертация). Красноярск].
9. Kondratieva, O. (2017). *Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly (na zasadakh lnhvokrainoznavchoho pidkhodu)* [Formation of multicultural competence of future primary school teachers (on the basis of linguistic approach)] (Doctoral dissertation). Kyiv (in Ukrainian)
[Кондратьева, О. (2017). *Формування полікультурної компетентності майбутніх учителів початкової школи (на засадах лінгвокраїнознавчого підходу)* (Кандидатська дисертація). Київ].
10. Kostiukova, T., & Morozova, A. (2011). *Razvitie inoiazychnoi kommunikativnoi kompetentnosti studentov neiazykovykh vuzov* [Development of foreign language communicative competence of students of non-linguistic universities]. Tomsk: Izd-vo Tomskogo politekhnicheskogo universiteta (in Russian)
[Костюкова, Т., & Морозова, А. (2011). *Развитие иноязычной коммуникативной*

компетентности студентов неязыковых вузов. Томск: Изд-во Томского политехнического университета].

11. Kravets, R. (2017). Pedagogichna tekhnolohiia formuvannia polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi na zaniattiakh inozemnoi movy [Pedagogical technology of formation of multicultural competence of future specialists of agrarian branch at foreign language classes]. *Molodyi vchenyi*, 1(41), 444–447.
[Кравець, Р. (2017). Педагогічна технологія формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови. *Молодий вчений*, 1(41), 444–447].
12. Kyverialg, A. (1980). *Metody issledovaniia v professionalnoi pedagogike* [Research methods in professional pedagogy]. Tallin: Valgus (in Russian)
[Кыверялг, А. (1980). *Методы исследования в профессиональной педагогике*. Таллин: Валгус].
13. Livynskiy, O. (2012). *Metodolohiia i metody naukovykh doslidzhen* [Methodology and methods of scientific research]. Hlukhiv: RVV HNPU im. O. Dovzhenka (in Ukrainian)
[Лівінський, О. (2012). *Методологія і методи наукових досліджень*. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка].
14. Luzan, P., Sopivnyk, I., & Vyhovska, S. (2012). *Osnovy naukovo-pedahohichnykh doslidzhen* [Fundamentals of scientific and pedagogical research]. Kyiv: DAKKKiM (in Ukrainian)
[Лузан, П., Сопівник, І., & Виговська, С. (2012). *Основи науково-педагогічних досліджень*. Київ: ДАКККіМ].
15. Molodchenko, V., & Afanasieva, L. (2019). Mizhkultura kompetentsiia i kompetentnist u suchasni sotsialni komunikatsii [Intercultural competence and competence in modern social communication]. *Versus*, 8, 24–31 (in Ukrainian)
[Молодченко, В., & Афанасьева, Л. (2019). Міжкультурна компетенція і компетентність у сучасній соціальній комунікації. *Versus*, 8, 24–31].
16. Muraveva, O. (2001). *Osnovnye strategii v strukture kommunikativnoi kompetentnosti* [Basic strategies in the structure of communicative competence] (Doctoral dissertation). Tomsk (in Russian)
[Муравьева, О. (2001). *Основные стратегии в структуре коммуникативной компетентности* (Кандидатская диссертация). Томск].
17. Novikova, O. (2019). *Mezhkulturaia kompetentnost v globaliziruiushchemsia mire* [Intercultural competence in a globalizing world]. Retrieved from <http://www.bazaluk.com/conference/193/comments.html> (in Russian)
[Новикова, О. (2019). *Межкультурная компетентность в глобализирующемся мире*. URL: <http://www.bazaluk.com/conference/193/comments.html>].
18. Peretiaha, L. (2008). *Dydaktychni umovy formuvannia polikulturnoi kompetentnosti molodshykh shkolariv* [Didactic conditions for the formation of multicultural competence of junior schoolchildren] (Doctoral dissertation). Kharkiv (in Ukrainian)
[Перетяга, Л. (2008). *Дидактичні умови формування полікультурної компетентності молодших школярів* (Докторська дисертація). Харків].
19. Petrukh, R. (2016). *Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti u maibutnikh vykladachiv vyshchoho ahrarnoho navchalnoho zakladu* [Formation of communicative competence in future teachers of higher agricultural educational institution] (Doctoral dissertation). Kyiv (in Ukrainian)
[Петрух, Р. (2016). *Формування комунікативної компетентності у майбутніх викладачів вищого аграрного навчального закладу* (Кандидатська дисертація). Київ].
20. Provorova, Ye. (2008). *Metodychni zasady formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzyky* [Methodical bases of formation of communicative competence of the future music teacher] (Doctoral dissertation). Kyiv (in Ukrainian)

- [Проворова, Є. (2008). *Методичні засади формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя музики* (Кандидатська дисертація). Київ].
21. Semenoh, O., & Kozhem'iakina, I. (2019). *Rozvytok profesiinoi movno-movlennievoi kompetentnosti vchytelia pochatkovoï shkoly: teoriia i praktyka* [Development of professional language and speech competence of a primary school teacher: theory and practice]. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU imeni A. S. Makarenka (in Ukrainian)
[Семенов, О., & Кожем'якіна, І. (2019). *Розвиток професійної мовно-мовленнєвої компетентності вчителя початкової школи: теорія і практика*. Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка].
22. Shcherbakova, A. (2015). *Formuvannia polikulturnoi kompetentnosti u studentiv-medykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi vyshchoho medychnoho navchalnoho zakladu* [Formation of multicultural competence in medical students in the educational process of higher medical education] (Doctoral dissertation). Starobilsk.
[Щербакова, А. (2015). *Формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу* (Кандидатська дисертація). Старобільськ].
23. Simonenko, M. (2010). *Polikulturna kompetentnist maibutnoho vchytelia yak standart osvity yevropeïskoho vymiru* [Multicultural competence of the future teacher as a standard of education of the European dimension]. Retrieved from http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm (in Ukrainian)
[Сімоненко, М. (2010). *Полікультурна компетентність майбутнього вчителя як стандарт освіти європейського виміру*. URL: http://www.rusnauka.com/6_NITSB_2010/Pedagogica/58322.doc.htm].
24. Smyrnova, O. (2018). *Sotsialno-psykholohichni umovy rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv u polikulturnomu osvithnomu prostori vyshchoho navchalnoho zakladu* [Socio-psychological conditions for the development of communicative competence of students in the multicultural educational space of higher education] (Doctoral dissertation). Sievierodonetsk (in Ukrainian)
[Смирнова, О. (2018). *Соціально-психологічні умови розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі вищого навчального закладу* (Кандидатська дисертація). Сєверодонецьк].
25. Sysioieva, S., & Krystopchuk, T. (2013). *Metodolohiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen* [Methodology of scientific and pedagogical research]. Rivne: Volynski oberehy (in Ukrainian)
[Сисоєва, С., & Крестопчук, Т. (2013). *Методологія науково-педагогічних досліджень*. Рівне: Волинські обереги].
26. Vasiutenkova, I. (2006). *Razvitie polikulturnoi kompetentnosti uchitelia v usloviakh poslediplomnogo pedagogicheskogo obrazovaniia* [Development of teacher's multicultural competence in the context of postgraduate pedagogical education] (Doctoral dissertation). Saint-Petersburg (in Russian)
[Васютенкова, І. (2006). *Развитие поликультурной компетентности учителя в условиях последипломного педагогического образования* (Кандидатская диссертація). Санкт-Петербург].
27. Vorotniak, L. (2008). *Osoblyvosti formuvannia polikulturnoi kompetentsii mahistriv u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh* [Features of formation of multicultural competence of masters in higher pedagogical educational institutions]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*, 39, 105–09 (in Ukrainian)
[Воротняк, Л. (2008). *Особливості формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах*. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*, 39, 105–09].
28. Zabrotskiy, M. (2009). *Komunikatyvna kompetentnist vchytelia: ekopsykholohichniy vymir* [Communicative competence of the teacher: ecopsychological dimension]. *Praktychna*

psykholohiia ta sotsialna robota, 6, 1–4 (in Ukrainian)

[Заброцький, М. (2009). Комуникативна компетентність вчителя: екопсихологічний вимір.

Практична психологія та соціальна робота, 6, 1–4].

29. Ziagviazinskii, V., & Atakhanov, R. (2006). *Metodologiia i metody psikhologo-pedagogicheskogo issledovaniia* [Methodology and methods of psychological and pedagogical research]. Moscow: Akademiia (in Russian)

[Зягвязинський, В., & Атаханов, Р. (2006). *Методология и методы психолого-педагогического исследования*. Москва: Академия].